

آیا شاهنامه پانصد بیت بد دارد؟

سجاد آیدنلو*

فردوسی این است که به قیاس دست کم پانصد بیت ضعیف برای هر سه هزار بیت باید در منظومه شصت هزاربیتی او نیز ابیات سست بسیاری (مثلاً حداقل ده هزار بیت) باشد که این گونه نیست و همه سروده‌های او درست و استوار است.

هرچند شادروان استاد همایی پس از استنباط متداول از بیت‌های مذکور، خود نوشته‌اند که در سراسر ابیات اصیل فردوسی یک بیت سست هم سراغ ندارند،^۴ بی گمان اگر در منظومه بزرگی مانند شاهنامه با دقت و وسواس شاعرانه نگرینسته و به اصطلاح عامیانه مته به خشخاش گذاشته شود، بیت/ابیات ضعیف نیز یافته می‌شود اما اینکه شمار چنین بیت‌هایی در پنجاه هزار بیت شاهنامه چه تعداد است نیازمند بررسی دقیق و اظهار نظر مستدل شاهنامه‌شناسان سخن‌سنج است. دکتر اسلامی ندوشن بعد از اشاره به اینکه فردوسی اشعار بد خویش را پانصد بیت گفته، افزوده‌اند که «ولی در چشم امروز ما خیلی بیش از اینهاست».^۵ گذشتگان نیز در این باره آرای متفاوتی داشته‌اند زیرا کاتب نسخه قاهره (۷۴۱ هـ) «پانصد» را در آن بیت به «هفتصد» تغییر داده است (ر.ک: خالقی، ۸/ ۴۸۸/ زیرنویس ۶) و این نشان می‌دهد که به نظر او شمار بیت‌های بد فردوسی — طبق دریافت نادرست از بیت او — بیش از پانصد بوده است. در مقابل در دست‌نویس قاهره (۷۹۶ هـ) هم «پانصد» را به «چارصد» تبدیل کرده (ر.ک: خالقی، ۸/ ۲۵۹/ زیرنویس ۱۸) و صد بیت از اشعار سست فردوسی — به گمان کاتب — کاسته شده است. ■

فردوسی در مقدمه داستان خسرو و شیرین گفته است:

بود بیت شش بار بیور هزار
سَخُن‌های شایسته و غمگسار
نبیند کسی نامه پارسی
نشسته به ابیات صد بار سی
اگر بازجویی در او بیت بد
همانا که کم باشد از پانصد

(خالقی، ۸/ ۲۵۹/ ۳۳۸۹-۳۳۹۱)

بسیاری از ادبا، محققان و شاهنامه‌شناسان از بیت سوم چنین استنباط کرده‌اند که فردوسی خود تصریح کرده است که در سراسر شاهنامه پانصد بیت بد (ضعیف) وجود دارد.^۱ دریافت برخی از کاتبان و خوانندگان شاهنامه در گذشته نیز این گونه بوده که در نسخه‌هایی مانند لنینگراد (۷۳۳ هـ)، قاهره (۷۴۱ هـ) و حاشیه ظفر نامه بیت مذکور را غیر از خطبه خسرو و شیرین بار دیگر در خاتمه شاهنامه باز نوشته‌اند^۲ تا مقصود از پانصد بیت اشاره به شمار ابیات کتاب باشد.

اما این بیت — که معنای آن موقوف به دو بیت پیشین است و نباید به‌تنهایی خوانده شود — نه فقط درباره ابیات سست شاهنامه نیست بلکه به همراه ابیات قبل از آن ستایش استواری نظم فردوسی نیز هست؛^۳ بدین صورت که حکیم توس می‌گوید اثر من شصت هزار بیت و سراسر «سخن‌های شایسته و غمگسار» است در حالی که کسی نمی‌تواند منظومه‌ای سه هزاربیتی (نشسته به ابیات صد بار سی) به فارسی بیابد که در آن حداقل پانصد بیت بد وجود نداشته باشد. به بیان دیگر منظور

* استادیار دانشگاه پیام نور اورمیه / aydenloo@gmail.com

۱. برای نمونه، ر.ک: اسلامی ندوشن، محمدعلی، سرو سایه‌فکن، چاپ سوم، تهران: یزدان، ۱۳۷۲، ص ۱۳۷؛ تقی‌زاده، سید حسن، «شاهنامه و فردوسی»، در: هزاره فردوسی، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲، ص ۱۲۱؛ خالقی مطلق، جلال، «تکرار در شاهنامه»، در: سخن‌های دیرینه، به کوشش علی دهباشی، تهران: افکار، ۱۳۸۱، صص ۴۷۹ و ۴۸۰؛ رزمجو، حسین، قلمرو ادبیات حماسی ایران، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۱، ج ۱، صص ۳۷۹ و ۴۰۸؛ رضازاده شفق، صادق، فرهنگ شاهنامه، به کوشش دکتر مصطفی شهابی، چاپ دوم، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰، ص ۱۵؛ شیرانی، حافظ محمودخان؛ «فردوسی شاعر جاودانه ایران»، در: شناخت فردوسی، ترجمه دکتر شاهد چوهدری، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴، ص ۳۲؛ کزازی، میرجلال‌الدین، نامه باستان، تهران، سمت، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۴۵۳؛ محبتی، مهدی، از معنا تا صورت، تهران، سخن، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۴۲؛ مسکوب، شاهرخ، ارمنان مور، تهران: نی، ۱۳۸۴، ص ۲۲۸؛ زیرنویس ۱؛ همایی، جلال‌الدین، «شاهنامه فردوسی: شاهکار سخنوری و سخن‌دانی»، در: فردوسی و شاهنامه، به کوشش علی دهباشی، تهران: مدبر، ۱۳۷۰، ص ۶۰.

۲. ر.ک: فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، تصحیح دکتر جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۶، دفتر هشتم، ۴۸۸، زیرنویس ۶؛ مستوفی، حمدالله، ظفرنامه به انضمام شاهنامه (چاپ عکسی از روی نسخه خطی مورخ ۸۰۷ هجری در کتابخانه بریتانیا Or 2833)، تهران و وین: مرکز نشر دانشگاهی و آکادمی علوم اتریش، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۵۵۸.

۳. بعضی از محققان این معنی درست را دریافته و با نقد استنباط پژوهشگران دیگر به آن اشاره کرده‌اند. برای نمونه، ر.ک: ابوالحسنی، علی، بوسه بر خاک پی حیدر، تهران: عبرت، ۱۳۷۸، صص ۲۲۹-۲۳۴؛ بهار، محمدتقی، «فردوسی (شرح حال فردوسی از روی شاهنامه)»، در: فردوسی نامه، به کوشش محمد گلین، تهران: سپهر، ۱۳۴۵، صص ۲۹ و ۵۲.

۴. ر.ک: همایی، جلال‌الدین، همان، ص ۶۰۰.

۵. ر.ک: اسلامی ندوشن، محمدعلی؛ همان، ص ۱۳۷.

